

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК РАДИКАЛЬНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ Й РЕЛІГІЙНОГО ФАНАТИЗМУ: ІДЕЙНЕ ПІДґРУНТЯ ТА СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ

У статті висвітлено проблему визначення місця і ролі релігійного та національного фактору в процесі розвитку сучасного тероризму. Відзначено взаємозв'язок релігійного фанатизму та радикального націоналізму і введено цілком нове поняття "релігійного націоналізму". Також показана необхідність у вивченні сутності тероризму враховувати релігійні мотиви скоєних актів насильства.

Після ряду терактів в усьому світі, і в США зокрема, директор Федерального бюро розслідувань США Луїс Дж. Фрі зазначив: "Тероризм... черпає силу в ненависті. Ті, хто затаює злобу, живуть у власному світі – світі, побудованому на невігластві, спотвореному змовами і засліпленому фанатизмом". Саме тому виникла потреба дослідити глибинні причини виникнення такої ненависті, а відповідно – і засліпленого фанатизму. У науковій літературі дослідники звертають увагу на політичні, соціальні та економічні підґрунтя тероризму, але досить рідко згадуються націоналістичні та релігійні причини, особливо їх взаємозв'язок. У радянській історіографії міжнародний аспект тероризму висвітлювався лише як форма буржуазного та капіталістичного суспільства, проте явище релігійного націоналізму притаманне багатьом релігіям та націям, і СРСР тому не є винятком. Щодо цього Стівен Боумен у книжці "Коли кричить орел" ("When the Eagle Screams") писав: "Слід визнати, що існують провідники угруповань та лідери держав, нерациональними цілями яких є знищення інших культур" [1: 11]. Так, скільки існують такі лідери, то стільки ж буде актуальне це поняття – "релігійний націоналізм".

Історія має багато прикладів, коли два поняття з'єднуються і створюють поняття, яке б можна назвати "релігійний націоналізм". Це відбувається тоді, коли одне поняття починає замінювати інше, коли, називаючи одне, ми бачимо інше, або тоді, коли для посилення одного починають використовувати інше.

Цей аспект, звичайно, передбачає також і взаємодію релігії та політики. А щодо цього в радянській літературі більш ніж достатньо праць та досліджень. Але хотілось би підкреслити те, що всі вони мали суб'єктивно-ідеологічну спрямованість, яку їм вказувала радянська влада. Релігія сприймалася як "експортована буржуазна ідеологія в соціалістичному суспільстві" [2: 3]. Тому будь-яка релігійна діяльність проходила через кредо Карла Маркса "релігія – опіум народу". Саме через це нічого доброго вона не могла нести як прихований буржуазний націоналізм або фанатизм. І про будь-яку об'єктивність тут і речі не могло бути, оскільки всі дослідження мали проводитися з погодженням партії. А щодо останньої, то в політичній доповіді ЦК КПРС XXVII з'їзду партії зазначалося: "Під національною самобутністю в деяких добутках літератури і мистецтва, наукових працях починаються спроби представити в ідилічних тонах реакційно-націоналістичні і релігійні пережитки, що суперечать нашій ідеології, соціалістичному способу життя, науковому світогляду" [3: 3]. Тому зараз виникла нагальна необхідність по-новому, по-філософськи, підійти до цього питання. Особливо в контексті поданої теми та актуальності в наш час терміна "релігійний націоналізм" і для розуміння подій минулого.

Давайте поглянемо на історичну ситуацію – недавні терористичні акти, нестихаючий "палестинський конфлікт" та інші приклади конфронтації двох релігійно та національно різних світів (в основному будуть розглянуті мусульманські та християнські світи). Але спочатку кілька слів про обидва ці поняття.

"Радикальний націоналізм" породжує ненависть не тільки до всіх так званих "ворогів свого народу", а часто навіть і до членів своєї нації, якщо вони не думають так само. Вихований ще з дитячого віку націоналізм вчить, що ненавидіти "національних чужоземців" – правильно. Саме таку думку ніс у собі фашизм з його вченням про привілей арійської нації. У нашій історії щось подібне можна спостерігати в інтегральному націоналізмі М. Міхновського ("Самостійна Україна"), Д. Донцова та національному комунізмі С. Маслака і В. Шахрая. Зокрема, Д. Донцов у праці "Націоналізм" свої крайньо націоналістичні погляди обґрунтовує такими словами: "На питання "Як здобувати свою мету?" "Націоналізм" відповідає: боротьбою; національною революцією проти Московщини; не шляхом "порозуміння" чи "еволюції". Ці тези були цілковитою антитезою драгоманівства і соціалізму¹, бо ідеологія Драгоманова умалися ним же самим, в його "гимні": "Гей, українець просить не много...". Ідея "Націоналізму" замість "немного" – ставляла "все"! замість "просить" – жадає і здобуває" [4: 436]. На засадах нового інтегрального українського націоналізму, розроблених колишнім членом УСДРП Д. Донцовим та іншими теоретиками (термін "український інтегральний націоналізм" прижився в науковому обігу з легкої руки американського історика Джона Армстронга, сам Донцов називав свій націоналізм "чинним", а діячі ОУН – "організованим", або "революційним"), ґрунтувалася ідеологія ОУН, яка неодноразово використовувала в своїй практиці методи тероризму. Інтегральний націоналізм суттєво відрізнявся від ліберального націоналізму XIX ст. Він проголошував націю абсолютною цінністю і вимагав повного підпорядкування їй інтересів окремої особи, підкреслював роль вождя і національної еліти, що уособлювали "волю нації", відкидав демократичні та ліберальні принципи як такі, що руйнують національну єдність. До речі, певний вплив на формування нового українського націоналізму мав міжнародний фашизм. Твори Д. Донцова 20-30-х рр. XX ст. рясніють цитатами з Муссоліні та Гітлера, він не раз висловлював своє захоплення двома диктаторами. У донцовському "чинному

¹ Цитати з першоджерел наводяться без змін.

націоналізмі" не важко знайти низку паралелей із фашизмом: культ боротьби, ідеї ієрархізованого суспільства, ініціативної меншості, правлячої касті, войовничий антимарксизм і антилібералізм, твердження про вищість "нордійської" раси. Сам Донцов охоче підкреслював співзвучність своїх думок з висловлюванням Мусоліні та Гітлера. Слушно твердив І. Лисяк-Рудницький: "Донцов усім своїм авторитетом спрямував український націоналізм у фашистське русло" [5: 300].

Отже, вся всесвітня історія, за переконанням націоналізму, сприймається як арена боротьби націй.

"Релігійний фанатизм".

Якщо на думку якоїсь людини, переконання та дії тієї, чи іншої релігійної течії неправильні, вона прагне їх заперечити – в цьому нема нічого поганого. Але коли вона вважає, що має право застосувати силу проти прихильників цієї релігійної течії, то це стає релігійним фанатизмом. Інколи релігією користується не лише націоналістичні сили, але й державні. Ідеальним прикладом змішування релігійних та державних причин задля досягнення окремої політичної або релігійної мети є історія однієї небагаточисельної конфесії – Свідків Єгови, яких зараз нараховується біля шести мільйонів у всьому світі та сто двадцяти тисяч в Україні. Одним з невід'ємних постулатів громади є її політична нейтральність (відмова вступу в армію, абсентеїзм та відмова від будь-якої політичної діяльності, в тому числі пасивно підтримувати країну, тим паче одну з конфліктуючих сторін). За що неодноразово переслідувалися владою в 1944 р., 1951 р. та усіх наступних роках у вигляді арешту, адміністративних покарань, заслання в Сибір тощо. Таку позицію влади неодноразово підтримували більш чисельні релігії, особливо Московський Патріархат православної релігії. Прикладом співпраці православ'я з офіційною радянською владою навіть в ідеології, є факти російського релігієзнавця С. Іваненка про те, що офіційне видання Російської Православної Церкви "Журнал Московской Патриархии" признавало "Сталіна як найбільшого вождя і учителя всіх часів і народів, посланого Богом для порятунку народу від гноблення з боку поміщиків і капіталістів, закликало віруючих до останньої краплі крові захищати СРСР від ворогів, чесно трудитися в ім'я побудови комунізму" [6: 131].

Релігія в такому випадку є добрим підґрунтям для виникнення насилля, боротьби і, відповідно, *страху*. Така позиція прямує до крайньої форми фідейзму (заперечення істин розуму та розсудливості). Релігійно-фанатична людина в такому випадку перебуває в полоні сліпих ілюзій. І тоді фанатичність є гарною зброєю в руках політичної влади для досягнення своїх ідеологічних цілей, не лише в воєнних конфліктах, але і в мирний час (як приклад – тероризм).

Вищеназваний факт свідчить про зв'язок державницької та релігійної нетерпимості. Але зазначимо, що державницькі інтереси – це не що інше, як практичний вияв національних інтересів. Однак найчастіше буває так, що націоналізм стає радикальним саме в недержавницьких націях. Цей принцип підтверджують слова теоретичного органу ОУН "Розбудова нації" 1929 р., про фашизм та український націоналізм: "Фашизм – це рух державного народу, це зроджена на соціальнім підкладі течія, що змагалася за владу у власній державі. Український націоналізм – це рух національно-визвольний, завданням якого є боротьба за державність, до якої має повести найширші маси українського народу" [5: 300]. Терористичні акти в Росії, скоєні бойовиками-чеченцями, це наочно демонструють.

І саме через змішування державницьких та релігійних інтересів спостерігаємо конфлікти, які й досі не вщухають, між християнськими, єврейськими та мусульманськими країнами. Досить цікаво поглянути на історію цього протистояння.

Починаючи з сьомого сторіччя, іслам поширився на захід у північну Африку, на схід до Пакистану, Індії та Бангладеш і на південь до Індонезії. Через це виникає конфлікт з войовничою католицькою церквою, яка організувала хрестові походи, щоб відвоювати у мусульман святу землю. У 1492 році іспанська королева Ізабелла та король Фердінант довершили реконкісту Іспанії. Мусульмани та євреї мали повернутися або покинути країну. Взаємна терпимість, що існувала під час правління в Іспанії мусульман, згодом зникла під впливом католицької інквізиції. Проте іслам продовжував існувати, і в XX сторіччі він зазнав відродження та великого росту. І можна сказати, що навіть в особі найрадикальніших угруповань іслам по-своєму відповів християнству за завдану образу. Останні події в Криму – протести проти слов'янських релігій молодіжними радикальними мусульманськими угрупованнями; існування воєнізованих груп під керівництвом Усамі бен Ладена наочно доводять це. Лише існування таких груп, як шіїти в мусульманстві, примушує бути занепокоєним у мирному співіснуванні націй та толерантного відношення до релігій. Так, щорічно шіїти, відзначаючи мученицьку смерть імама Хусейна, беруть участь у процесії, в якій дехто завдає собі ран ножами і шаблями, а також іншими способами завдають собі страждань. У наш час мусульмани-шіїти стали відомими через своє ревне відстоювання ісламських традицій. Вони становлять близько 20 відсотків мусульман світу. До речі грізна відповідь ісламу виявилася не лише християнам, але і євреям. Ось приклади:

Буенос-Айрес (Аргентина)

17 березня 1992 року. Будинок ізраїльського посольства пошкоджено вибухом підкладеної в автомобіль бомби. 29 чоловік убито, 242 поранено.

Єрусалим (Ізраїль)

25 лютого 1996 року. Терорист-смертник підірвав автобус. Робиться припущення, що в цьому замішані релігійні екстремісти. 26 чоловік загинуло, 80 поранено.

Але не можна в терористичних актах, пов'язаних з радикальним націоналізмом та релігійним фанатизмом звинувачувати лише мусульманські країни. На жаль, тероризм може бути в кожній країні і проявлятися по-

різному. Це явище міжнародне... І як підтвердження – нижче наводяться результати прояву "релігійного націоналізму" в інших країнах:

Нью-Йорк (США)

26 лютого 1993 року. Релігійні фанатики підклали потужну бомбу під Центр міжнародної торгівлі. Загиноуло 6 чоловік, було поранено близько 1 000.

Мацумото (Японія)

27 червня 1994 року. Члени секти Аум Сінрікьо випустили газ зарин у житловому районі. Загиноуло 7 чоловік, поранено 270.

Токіо (Японія)

20 березня 1995 року. Члени секти Аум Сінрікьо пронесли шість контейнерів з смертоносним зарином в токійське метро і почали газову атаку. Загиноуло 12 чоловік, отруїлося понад 5 000.

Коломбо (Шрі-Ланка)

31 січня 1996 року. Націонал-екстремісти направили наповнену вибухівкою вантажівку в банк. 90 чоловік загиноуло, понад 1 400 отримали поранення.

Коямпуттур (Індія)

14 лютого 1998 року. Релігійні екстремісти здійснили ряд терактів, у результаті яких 43 чоловіки загиноуло і 200 було поранено.

Москва

9 і 13 вересня 1999 року. Двома потужними вибухами було знищено два житлових будинки. Вбито 212. Поранено понад 300.

І останнє, що хотілось би зазначити щодо релігійного фанатизму, – це необґрунтованість тверджень про начебто ідеологічну виправданість християнському фанатизму. Роблячи скрупульозне дослідження Біблії як джерела будь-якого християнського вчення, ми не знайдемо жодного заклику до насильницького досягнення усіх поставлених цілей. Навпаки, на протилежність цьому зачинатель християнства Ісус Христос сформулював принцип, який потім був записаний в одному з євангелій – євангелія від Матвія в двадцять шостому розділі п'ятдесят другому вірші: "Сховай свого меча в його місце, бо всі, хто візьме меча, від меча і загинуть" [7: 40]. Тому, звичайно, явище тероризму та насильницького методу діяльності не збігаються з християнським принципом "люби ближнього свого". Принцип мирного співіснування людей ми зустрічаємо також і в Старому Заповіті: "Не вбивай!" [7: 78]. І цей принцип, як нам відомо, є однією з десяти заповідей Бога. А щодо думки про "кару Божу" або покарання невірних "за їх гріхи" насильством та стражданнями, Біблія відповідає чітко: "Випробовуваний, хай не каже ніхто: "Я від Бога спокушуваний". Бо Бог злом не спокушується, і нікого Він Сам не спокушує" [4: 261] (Якова 1:13). Отже, всі підстави вважати християнськими догматиками, що всі терористичні акти є волевиявлення Христа не є підтвердженими Біблією.

Хоча щодо насильства, тобто панування волі однієї людини над волею іншої людини, навіть серед християнських догматиків немає однастайної думки. У XX столітті сформувалися дві позиції стосовно відомого філософського питання "Чи можна чинити опір насиллю?" Представники першої, послідовники Л. Толстого, негативно вирішували поставлену проблему. Протилежну точку зору захищали визначні християнські мислителі-гуманісти (І. Льїн, В. Соловйов, А. Швейцер та ін.). Ними насильство розглядається як цілком припустиме у певних, "чітко і суворо обумовлених обставинах"[8: 257].

Цікаво також і те, що в історії нашої країни була спроба не тільки використати ідеологію релігії для виправдання насильства проти інших людей, що неодноразово робили націоналісти, а й створити свою власну – націоналістичну. Ось як про це зазначав Д. Донцов: "Через знання – до зреформування суспільності. Ось такими були гасла нової релігії розуму, яка в XVI віці дістала своїх пророків, у XVIII-му – перших святих, а в XIX-му, мов лявіна, летячи з гори в долину, забрукана і звulгаризована, дісталася до рук української демократії....В цьому вигляді й засвоїв собі цю релігію наш демократичний "націоналізм"²" [4: 437]. Така релігія діє не лише у взаємозв'язку з націоналізмом, а підкоряється йому. Замість віри в надприродність Бога засвоюється віра в надприродність нації.

Про націоналізм вже існуючого ліберального православного богослов'я філософ М.С. Семенків, цитуючи Леніна, зазначав: "Якщо всесвітня філософія за своєю природою універсальна, то богошукування завжди має націоналістичний відтінок. Що стосується самого націоналізму, то в богошукачів він виступає у формі месіанізму, тобто містичного навчання про винятковість свого етносу" [3: 7].

Отже, зв'язок цих двох понять на практиці можна спостерігати на прикладі згаданих вже терористичних актів. На ідеологічному ж рівні їх поєднує страх.... Страх перед іншою нацією та впливом у буденне життя свого етносу, яке, на думку радикальних націоналістів, буде обов'язково негативним. Страх у релігійному фанатизмі, як і в радикальному націоналізмі, породжує сліпу ненависть та агресію. Саме це і призводить до нині не стихаючого збройного конфлікту, принцип якого схожий на платонівський: "інтереси держави вище за інтереси особистості".

Отже, вивчаючи фактор тероризму та його політичні причини, не слід забувати про релігійний фактор у цьому явищі та його взаємозв'язок з радикальним націоналізмом, що зараз так активно почав відроджуватися.

² Цитати з першоджерел наводяться без змін.

Суть проблеми "релігійного націоналізму" залишається актуальною і до сьогодні, тому що немало конфліктів у сьогоднішньому світі породжується саме цим антигуманним та агресивним у своїй суті обґрунтуванням. І не стільки важливо, якою мірою воно існує в них (тобто в національних та релігійних конфліктах), а те, що "релігійний націоналізм" є страшною зброєю в руках так званих умілих ораторів та "месій".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Нове обличчя тероризму // Пробудись, 2001. – 22 травня
2. Під прикриттям релігії // Комсомольська зірка, 1983. – 10 грудня
3. Семенкин Н. С. Философия богоискательства: Критика религиозно-философских идей софиологов. – М.: Политиздат, 1986. – 175 с.
4. Історія філософії України/ хрестоматія. – К.: "Либідь", 1993. – 559 с.
5. Історія України/ Відп. ред. Ю. Сливка; керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – Вид. 4-те. – Львів: Світ, 2003. – 520 с. з іл.
6. Іваненко С. О людях, никогда не расстающихся с Библией. – М.: Арт-Бизнес-Центр, 1999. – 271 с.
7. Біблія / Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1375 с.
8. Соціальна філософія: короткий енциклопедичний словник / За заг. редакцією В. П. Андрущенко, М.І. Горлача. – Київ – Харків, ВМП "Рубікон" 1997. – 257 с.

Матеріал надійшов до редакції 3.11.2004р.

Бережко К.О. Взаимосвязь радикального национализма и религиозного фанатизма: идейная подпочва и социальные следствия.

В статье освещается проблема определения места и роли религиозного и национального фактора в процессе развития современного терроризма. Отмечена взаимосвязь религиозного фанатизма и радикального национализма и вводится целиком новое понятие "религиозного национализма". Также показана необходимость в изучении сущности терроризма учитывать религиозные мотивы совершенных актов насилия.

Berezhko K.O. Mutual Links of Radical Nationalism and Religions Fanatism: Ideological Grounds and Social Consequences

The paper deals with the problem of place and role of religious and national factors in the process of modern terrorism development. The link between religious fanaticism and radical nationalism is pointed out and a completely new notion of "religions nationalism" is introduced. The necessity of considering the religious motives in committing acts of violence in studying the essence of terrorism is shown.